

ПО СТРАНИЦИТЕ НА „ПОД ИГОТО“
от МИЛЕНА ЦАНЕВА
Български писател, София, 1976 г.,
194 с.

Малко са онези книги, към които човек изпитва духовната необходимост да се връща през десетина години и които при всеки прочит открива по новому. За нас, българите, такава вечна книга е националната епопея — безсмъртният роман на Иван Вазов „Под игото“. Първото ни съприкосновение с книгата се губи в годините на ранното детство, когато въображението ни лесно се пали от чудните приключения на Бойчо Огнянов; после идва юношеската среща — пламенна, възторжена (често пъти изкуствено схематизирана от учителите по литература), когато започваме по-дълбоко да чувствуваме силата на българските корени, когато се опияняваме от съзнанието за национално величие. Всяка следваща среща е приближаване към зрелостта — приближаване към дълбокия и вече не така възторжено-безкритичен размисъл за трагичната българска съдба, за всеобхватността на българската духовност.

В годините на творческата и духовна зрелост Милена Цанева ни поднася своята книга — размисъл за Вазовата епопея. Дълъг е пътят към този връх в творчеството на видната наша литераторка. Вече години пътува тя из света на народния поет, години наред неговите герои са и нейни, нейни са неговите творчески тревоги и вълнения. Само пълното проникване в душевността и в лабораторията на писателя може да доведе до откриването на нови ценностни пластове в така старателно анализираната от няколко поколения литературоведи книга.

Милена Цанева, разбира се, не отхвърля натрупания от предшествениците опит. Напротив, ясно е, че тя дълго и старателно е изучавала и прецеждала всичко най-ценно и полезно казано до днес за „Под игото“. Но тя не се превръща в добросъвестен компилатор: създала си ясна представа за постиженията на литературната наука в тълкуването на романа, Цанева тръгва по свой, неотгъпан път към истината.

Минаха годините, когато литературна история значеше изброяване на факти, безцелно тръсене на прототипи, шаблонизирани обобщения. Съвременният литературен историк трябва да бъде универсална творческа личност. Да съчетава таланта на писателя със задълбочеността на учения, да бъде изключително ерудиран, да не изостава нито крачка от постиженията на съвременната литературна теория, да умее да отделя голямото, общозначимото от дребното и преходното, да бъде остро съвременен, т. е. пределно верен на епохата, за която пише, и в нея, чрез нея да открива непреходното, вечното.

Ако приемем, че „Под игото“ е голямото откритие на българската литература, то книгата, която сега рецензираме, е откритие на едно откритие. Тя носи всички основни белези на компетентния научен труд: информация, синтез, интелектуалност, методологическа яснота.

Можем да приемем една най-обща схема на изследване, осъществена от Милена Цанева с голяма вещина. Тя започва търсенятия си от наблюдения върху творческата личност — сумира личните наблюдения на Вазов, обективните и субективните влияния върху творческия му мир, като по този начин създава пълна представа за микросредата, за онзи пълнокръвен битово-исторически живот, който за много изследователи на Вазовото творчество се оказва достатъчно основание да нарекат твореца „енциклопедист на българския живот“ от онова време.

Милена Цанева търси по-дълбоки основания за толкова задължаваща характеристика. Тя разкрива взаимоотношенията на творческото дело с националната култура и народопсихологията, за да ни издигне към макросредата — към света на непреходните идеи. Вазовата Бяла черква е Солот, но е и България: Вазов „усия да превърне временното във вечно, националното — в общочовешко“ (с. 192).

В рамките на своя размисъл, със средствата на марксистическия литературознание Милена Цанева прави обстоен идейно-естетически анализ на романа „Под игото“. Тя бавно, внимателно оглежда всеки интересен детайл, следва търпеливо развитието на действието и развитието на героите

и нито за миг нейният анализ не пада до нивото на обикновените за нашето училищно обучение по литература съждения: еди-кой-си е представител на еди-коя си класа, или пък с това авторът е искал да каже това и това. Въобще не е лошо нашите учители и методисти по литература да надникнат по страниците на книгата, за да научат нещо ново за „Под игото“ и за езика на съвременното популярно литературознание. Казвам популярно в най-хубавия смисъл на думата, защото това значи именно съчетаването на научността с умение да се поддържа интересът на масовия читател, а умението ще открием лесно в богатия, нюансиран език, на който е написана книгата, в способността на авторката деликатно да подготвя своя читател за все по-усложняващия се диалог, да му помага да преодолее елементарното учебническо мислене и активно да възприема поднесените внушения.

И така, всичко започва със замисъла, с очертаването на битовите граници на идейно-емоционалния и образен свят на „Под игото“. Мнозина литературоведи все още поставят знак за равенство между така несходни помощни термини като „битови граници“ и „традиция“. Когато говорим за традиция, т. е. за непреходното у Вазов, Милена Цанева излиза от онова съвременно марксистическо разбиране за традицията „като продукт на историята, който се явява част от живото, съвременно литературно творчество, и в същото време като продуктивен фактор на съвременната култура, чиито корени се крият в историята“ (Роберт Вайман, „История на литературата и мифология“, Москва, „Прогресс“, 1975, с. 49). Едва ли не всеки ред от „По страниците на „Под игото““ ни напомня, че романът е именно част от живото, съвременно литературно творчество, че той живее и надживява епохите, че неговите внушения носят универсална стойност.

С любов навлиза Милена Цанева в милата родна атмосфера на някога виденото и чуто, на онова, което днес ни кара да се връщаме към патриархалното спокойствие на малките подбалкански градчета и да търсим там „най-популярния представителен портрет на България“ (с. 17). Възрожденска архитектура, паметници и мраморни плочи — това е външната, показната привлекателност на региона, това са именно „битовите граници“. Когато спирахме до възхищението от регионалната типичност, ние сякаш раздобряхме България. Зад тази видимост започва сложното осъзнаване на дълбоките връзки, които определят националната общност, на традицията. И велика е оиази нация, която може да бъде пъстра и многолика в битовите проявления, но единна и монолитна в сферата на духовността. Затова голяма стойност има твърдението на Ми-

лена Цанева, че „Бяла черква — това е едно художествено обобщение на характерните черти в бита и душевността на предосвободенския българин, един създаден от възлешеството на художественото слово фокус, който събира цялостния образ на България в навечерието на нейното освобождение“ (с. 20). Не може да съществува величие в изтъкването на „своето си“, в местното патриотарство — и делото на Вазов е голямо именно защото това е опит за духовен портрет на нацията в преломен момент, в момент, когато се разместват исторически пластове — а това неминуемо е изход към общозначимост, общочовешкото, защото конкретната историческа метаморфоза е брънка от универсалната история. И тук с пълна сила важи определеното за традицията — защото живото в нашата, българската традиция, в традицията на родната народопсихология е продуктивен фактор на световната култура, на световната прогресивна мисъл.

Диалектичното разбиране за традиция и новаторство помага на Милена Цанева да направи извънредно интересен анализ на жанрово-стиловата специфика на „Под игото“, анализ, в който особено ярко е изразена борбата и срещу всяко опростителство, срещу опитите да се изравнят по характер и значение „стилово разнообразните елементи в неговата художествена структура“ (с. 44). Авторката убедително показва умението на Вазов да впила в рамките на една романтично-приключенска фабулна схема битово-реалистични изобращения, да „нарушава съвършената хармония“, да изпълва творбата си с „очарование, неотделимо от романтичната младост на новата българска литература“ (с. 44).

Можем да съжаляваме, че авторката не се е спряла на онези явления в съвременната ни литература, които доказват продуктивното начало на Вазовата традиция, но това е може би материал за нова книга, за нови сериозни изследвания. Защото именно от Вазов започва така специфично българското смесване на романтично напрегнатото и трезво реалистичното. Необикновените събития изгубват своята сензационност, дори получават известно пародийно значение още във Вазовите творби, както много точно отбелязва Милена Цанева, а в наше време в творчеството на Радичков, Ивайло Петров и др. тази жизнена традиция дава нови, неочаквани резултати. Редуването, смесването дори на героичното и смешното начало, на тъжното и веселото в техните творби ни открива неподозирани дълбини на народопсихологията, на историческия живот на нацията. Но, както вече споменах, с умението си да открива всичко непреходно във Вазовото творчество авторката в същност открива възможности за нови

търсения, за дълбоко осмисляне на връзките между поколенията в българската литература.

Милена Цанева не отминава въпроса и за мястото на романа в цялостното Вазово творчество. Убедително е твърдението ѝ, че малката хумористична повест „Чичовци“ и романите „Под игото“ и „Нова земя“, „се обединяват във вътрешно свързана трилогия“ (с. 25). Историческото време определя водещите герои на всяко едно от тези произведения, но от едно в друго преминават онези така обичани от Вазов епизодични герои — „чичовци“, които възприемаме „като неотменима част от българското, като неизменно съществуващ битов план на историята“ (с. 26).

Продължителна и много интересна е разходката на Цанева в света на Вазовите герои. Тя ни показва всеки от тях с неговите типични, неповторими черти, но същевременно не забравя и общото, онова, което ги обединява и свързва. Чрез своите герои Вазов ни внушава „необратимостта на извършения в народното съзнание и душевност исторически предел, от който щяха да израснат и кълновете на бъдещето“ (с. 193). Милена Цанева не крие пристрастията си към тези герои, тя не изрежда педаантично чертите им, а ни помага да ги доближим до себе си, да ги видим в цял ръст и да проникнем дълбоко в тяхната психика. Когато е необходимо, авторката не се колебае да спори със самия Вазов за истината за неговите герои. Нейното марксистическо разбиране за разликата между мирогледа и художествените постижения на твореца ѝ дава възможност да покаже величината на художника-реалист, който в името на жизнената правда се оказва в противоречие с някои свои обществени възгледи. Мислителят Вазов се опитва да отрече реакционната роля на едрата търговска буржоазия (чорбаджията) в националната революция, но художникът не може да им прости. Не прощава той и на реакционното духовенство. И обратно. Мислителят Вазов не приема идеите на социалиста Кандов, но художникът му отрежда място сред героите на Априлската епопея. Затова приемаме естествено извода, че „Вазов ни е дал една цялостна и явна характеристика на социалните сили от това време и на тяхното отношение към епохата“ (с. 137).

За епичното звучене на творбата допринася най-вече умението на Вазов да пресъздава обществената атмосфера — да ни внуши съзнанието за жизнеността на народните маси. Милена Цанева разглежда в детайли масовите сцени, особено интересен е нейният анализ на представлението на „Многострадална Геновева“ — според мен това са най-хубавите страници в нейната книга — тя следи реакциите на отделните герои, води ни с вълнение към

кулминацията на настроението и без всякаква дидактика ни изнася незабравим урок за Вазовото белетристично майсторство.

Някак неусетно ни въвлича авторката в света на големите идеи. Без да загубяваме интереса към битовите подробности, ние вече се пренасяме към размишля за „пиянството на един народ“, проследили сме идейно-психологическата еволюция на героите и сме подготвени да се докоснем до проблемите за „универсалния патос на борбата за свобода“ (с. 192), да почувствуваме „романтичния размах на внушението на общонационалната трагедия“ (с. 187), да видим в цял ръст народния поет Иван Вазов — „трезвият разум, наследен от бай Марко, и голямото сърце на поета, което разбира повече от разума“ (с. 191).

И естествено се налага изводът, че книгата на Милена Цанева е образец за съвременно историко-литературно изследване върху една класическа творба. Сякаш преоткриваме един отдавна навлязъл в душевността ни свят, който сега добива нови измерения, става по-богат и по-мъдър. А книгата е умен и ценен водач и за онези приятели на България, които биха искали да разберат нещо повече за българската литература и за традициите на нашата народопсихология. Доказателство за това е нейният превод в СССР и високата оценка на съветските литературатори.

Георги Цанков

„НАЙ-БЪЛГАРСКОТО ВРЕМЕ. КНИГА ЗА „ЗАПИСКИТЕ“ НА ЗАХАРИ СТОЯНОВ“ от ЕФРЕМ КАРАНФИЛОВ

Изд. „Български писател“, С., 1976
378 с.

Това е книга за „най-българското време, за онези съдбоносни мигове от живота на една личност и един народ, които, понесени от вихъра на историческото време, засияват с ореола на безсмъртието. Книга, която пронизва огнените страници на Захари Стояновите „Записки“, прониква в дълбините на неговата душа и прави своите открития. Комплексно изследване за най-комплексната (в идейно-естетическо и жанрово отношение) книга, писана на български език. Трябва да се притежава изключителна ерудираност и многостранност на таланта, необходимата творческа смелост, за да се пристъпи към подобно произведение, което близо едно столетие държи будно съзнанието на читателя и ценителя на непреходните литературни ценности.